

Veseljko Velčić*

Prilog stvaranju jedinstvene metodologije revitalizacije malih povijesnih gradova u subregijama Primorsko-goranske županije

U radu se problematiziraju sljedeće teme: što je povijesni grad u Primorsko-goranskoj županiji, koja područja obuhvaća povijesna i kulturna baština pojedinog povijesnog grada, koji su osnovni modeli tipologije povijesnog grada u Primorsko-goranskoj županiji. Govori se o stvaranju jedinstvene metodologije istraživanja, prezentacije i obnove povijesnog gradića, o stvaranju organizacije svih sudionika u obnovi povijesnog grada te o potencijalima za održivi razvitak.

Ključne riječi: povijesni grad, kulturna baština, tipologija povijesnih gradova, revitalizacija povijesnih gradova

1. Uvod

Svaki je povijesni grad vrlo složen i specifičan u pojedinim fazama revitalizacije. Svakom pojedinom povijesnom gradu mora se pristupiti sveobuhvatno i voditi faze istraživanja, prezentacije prošlosti i revitalizacije polazeći od cjeline grada, a ne parcijalno, unidisciplinarno ili jednosektorski. Ma koliko god bili dragocjeni znanstveni prilozi pojedinih autora o istraživanju određenih aspekata prošlosti starog povijesnog grada, oni dobivaju puni smisao tek kad se sagleda njegova cjelina.

U revitalizaciji je svakog povijesnog grada nužno uključivanje lokalne zajednice, što je i jedan od zaključaka svjetske konferencije o zaštiti životne sredine i razvoju održane u Riju 1992. godine. Na konferenciji je zaživjela *Agenda 21*, globalni akcijski program održivog razvoja u kojem su predviđene aktivnosti na svim razinama, i to tako da sve razine ovise jedna o drugoj – na globalnom i lokalnom planu. „Princip da se koncept održivog razvoja provodi u lokalnoj zajednici predstavlja golem potencijal, no i lokalne zajednice moraju prepoznati taj potencijal te se angažirati. Danas i dalje u politici dominiraju kratkoročni sektoralni

* Veseljko Velčić, prof., predsjednik je Katedre Čakavskoga sabora Općine Mošćenička Draga. Adresa za korespondenciju: Voćarsko naselje 58, 10000 Zagreb. Telefon: +385 1 461 6256.

programi djelovanja.“¹

2. Srednjovjekovni povijesni grad – pojmovno određenje

Grad je indoeuropska, baltoslavenska, sveslavenska i praslavenska riječ *gordz*. Danas joj je sinonim varoš, urbs, civitas, πόλις, Stadt. U feudalno doba: castellum, kaštel, arx, utvrđenje, Burg. „Feudalni grad bio je utvrđenje na brijegu.“²

Na pitanje što je zapravo srednjovjekovni povijesni grad akademik Branko Fučić odgovorio je da grad ne čini veličina naselja ili broj stanovnika – grad je urbana organizacija.³ Neka podravska naselja duga su i po 10 kilometara s nekoliko tisuća stanovnika, ali su ipak ostala selo. „A mali Hum u Istri ima sada 16 ili 17 stanovnika, on je ‘najmanji grad na svijetu’, ali je grad!“⁴ Po čemu je grad gradom, pita se Branko Fučić. Grad „je gradom po tome što je to ograđeno mjesto, što ima gradski zid i gradska vrata, što je to točka u kojoj se akumulira stanovništvo, i još više od toga, što je to žarište u kojem se akumulira vlast (bilo svjetovna, bilo crkvena) i sve institucije vlasti.“⁵ U gradu su podignute – unutar obrambenih bedema – zgrade upravnih i crkvenih vlasti koje imaju javno značenje sa župnom crkvom u sredini grada. U tim srednjovjekovnim, ali i starijim gradovima privatne kuće uzdižu se i do dva ili tri kata s malim i uskim uličicama.

U esejističko-poetskoj šetnji kroz Brseč Branko Fučić izrazio je suštinu o našim povijesnim gradićima u Primorsko-goranskoj županiji:

ova stara naselja koja se pred našim očima sada pomaljavaju kao vizija stereometrijskih kristala, upravo kao kakvi buketi kristala, sastavljeni od malih četvorinastih kuća, od ljudskih obitavališta, još dišu vonjem svoje pretpovijesne prošlosti. Ti kristali rastu iz žive stijene! [...] Tamo gdje prestaje luda i divlja, neukročena priroda sa svojim vrljetima, pećinama i stijenama, dalje se nastavlja i nadograđuje rad ruku ljudskih. Iz tijela majke zemlje rađa se i nastavlja rasti arhitektura. Ali ta arhitektura najintimnije je srasla, ona je uvjetovana, ona je tijesno povezana s prirodom koja je sa svih strana opkoljuje.⁶

¹ Von Ruschkowski, Eick, „Lokale Agenda 21 in Deutschland – eine Bilanz“, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, sv. 31–32, 2002., str. 24. (Prema: http://www.dadalos.org/nachhaltigkeit_sr/grundkurs_3.htm, preuzeto 15. listopada 2011.)

² Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 1, JAZU, Zagreb, 1971., str. 602.

³ Fučić, Branko, „Brseč – šetnja kroz grad“, *Liburnijske teme*, knj. 8, 1994., str. 115.

⁴ Na i. mj.

⁵ Na i. mj.

⁶ Isto, str. 113.

3. Povijesna i kulturna baština i identitet povijesnih gradova

Svaki pojedini povijesni grad u Primorsko-goranskoj županiji imao je u toku svoje milenijske povijesti vlastit i poseban povijesni i kulturološki razvitak. Prema Olgi Magaš:

Iz povijesnog prikaza proizlazi da su primarni nukleusi, utvrđeni kašteli medijevalnih urbanih aglomeracija liburnijske obale, nastali između 11. i 13. st. o čemu govore povijesni dokumenti, a pouzdano svjedoči njihova romanička supstrukcija. Primarni nukleusi, ograđeni platoi crkve Sv. Jelene u Kastvu i Sv. Marka u Veprincu sačuvani su do danas, dok se u ostalim cjelinama oni mogu samo pretpostavljati.

Od 12. do 15. st. ti kašteli, kao središta šireg gravitacijskog područja na plodnim padinama Učke, predstavljaju nastavak glavnog medijevalnog uporišta u dnu Kvarnerskog zaljeva, utvrđene stare Rijeke. Njihov pravni položaj i razvoj baziran na autarhičnoj feudalnoj privredi bio je ujednačen te će preduvjeti i nužni faktori odabira njihove mikrolokacije također biti jedinstveni, a čine ih:

- povoljan strateški položaj i mogućnost međusobne vizualne komunikacije kao imperativ stvaranja, ne pojedinačnih utvrda, već obrambenog sistema Kvarnerskog zaljeva,

- plodni ager u neposrednoj blizini za zadovoljenje agrarnih potreba svakodnevnog života. Tako nastaju isturene točke u prostoru na vrhu brijega – Kastav, Veprinac i Mošćenice, nad morskom hridi – Brseč, nad prirodnom morskom uvalom – Lovran, a u blizini kastavskih vrtača, veprinačkih kaskada, mošćeničke i lovranske drage i brsečkog polja.

Tijekom 15. i 16. st. utvrde se proširuju, naselja se zaokružuju, stradavaju i obnavljaju, da bi do sredine 17. st. formirale i danas prisutnu, svoju urbanu fizionomiju. Dok se u 16. st. može pratiti graditeljska djelatnost vezanu primarno uz obrambene sisteme i crkvene objekta (Kastav, Veprinac, Lovran), nakon 1618. gradovi doživljavaju intenzivno naseljavanje i očit procvat profane arhitekture. Isti uvjeti privređivanja i organizacija života rezultirali su istom urbanom morfologijom. Pučka kuća minimalnog tlocrtnog gabarita s vertikalnom razdiobom stambenog prostora i konobom u prizemlju sastavni je dio svake od promatranih cjelina, dok će se, samo pojedinačne patricijske kuće 17. i 18. st., izdvojiti iz organskog urbanog tkiva naglašenijim dimenzijama i stilskim detaljima.

Pojačana graditeljska djelatnost i barokizacija urbane strukture u 17. i 18. st. prisutna je u svim gradovima Liburnije. Zidine i kule prestrukturiraju se u stambene kuće, a najznačajnija

transformacija događa se s crkvenim posjedima. Sve se župne crkve proširuju i obnavljaju u 17. st., a značajni zahvati na njima zbivaju se i u 18. st. Jedna od kvadratičnih kula derivira u zvonik koji postaje dominantna silhuete liburnijske niske i sveprisutan signum u prostoru regije. Da se još jače naglasi vertikalizam te dominante, svi se zvonici nadograđuju i završecima morfološki objedinjuju naglašavajući tako svoju regionalnu pripadnost.⁷

Stanovnici tih povijesnih gradova prolazili su često vrlo teške faze održavanja svoga identiteta. Identitet svakog pojedinog povijesnog grada sadrži osnovna svojstva i osobine stanovnika koji korijene svog identiteta nalaze u više područja, u temeljima svoje povijesne i kulturne baštine. Ako stanovnici jednog povijesnog grada ne poznaju korijene svog identiteta, onda vrlo lako postaju žrtve nametnutih identiteta drugih naroda ili u pojedinim područjima i šire zajednice svoga naroda. O toj činjenici najbolje govori povijesno iskustvo Primorsko-goranske i Istarske županije. Zato svaka općina ili grad u kojima su se osnovale udruge civilnog društva i djeluje turistička zajednica prije svega trebaju definirati i istraživati mnogoznačnost svoje povijesne i kulturne baštine. Primjerice djelatnost Katedre Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga počiva na četrnaest stupova: *Mošćenice – živi povijesni grad i Mošćeniščina*, *Brseč – živi povijesni grad i Brseščina*, *Hrvatski počeci na padinama Učke i Peruna*, *Srednjovjekovno pravo u Mošćenicama i Brseču*, *Graditeljsko naslijeđe u Općini Mošćenička Draga*, *Povijest čakavskog govora i njegova budućnost u Općini Mošćenička Draga*, *Povijest glagoljice i glagoljaštva u Općini Mošćenička Draga*, *Naš zavičaj u književnosti*, *Likovno i glazbeno stvaralaštvo u našem zavičaju*, *Običaji i proučavanje etnologije u našem zavičaju*, *Povijest Katoličke crkve u našem zavičaju*, *Proučavanje pomorstva i ribarstva sa središtem u Mošćeničkoj Dragi*, *Kulturni turizam Općine Mošćenička Draga*, *Naš zavičaj u suvremenoj povijesti*. Svaki od njih predstavlja određeno područje proučavanja i revitalizacije povijesne i kulturne baštine područja Općine Mošćenička Draga.

Glavno je obilježje zavičajnog identiteta jezik kojim govori domicilno stanovništvo. Jezik je prostor u kojem su pohranjena stoljeća življenja te je duhovni prostor zajedništva živih i mrtvih. Glavno je obilježje povijesnih gradova u Primorsko-goranskoj županiji čakavski jezik, s izvjesnim razlikama. Međutim u svim je tim gradovima, posebno u većima, započeo u ovom stoljeću alarmantan trend umiranja čakavštine. Starije stanovništvo povijesnih gradova umire, a s njima i njihov poseban čakavski govor. Lokalni su idiomi izrazito ugroženi pritiskom globalizacije,

⁷ Magaš, Olga, „Prilog verifikaciji urbanog identiteta liburnijskih medijevalnih aglomeracija“, *Pomorski zbornik*, sv. 29, 1991., str. 284, 286.

suvremenih sredstava komunikacije (radio, televizija, tisak, internet) i činjenicom da se u školama i u javnim institucijama upotrebljava samo standardni jezik.

Nigerijski književnik Wole Soyinka, prvi Afrikanac koji je za svoje književno stvaralaštvo dobio Nobelovu nagradu (1986. godine), opisujući u svojim romanima nestanak ancestralne kulture i jezika, piše: „Kad umre starac, izgorjela je cijela knjižnica!“ Moramo se zapitati koliko je knjižnica zakopano primjerice na dvama grobljima u Mošćenicama, na Kosnici iza župne crkve Sv. Andrije i na novom groblju iza crkve Sv. Bartola. Zakasnili smo u istraživanju i bilježenju memorija najstarijih stanovnika naših povijesnih gradova te izgubili dragocjene i autentične iskaze o svojoj posebnosti, o svojim identitetima. Čitave knjižnice, kako je rekao Wole Soyinka. A prastara poslovice australskih Aboridžina kaže: „Jer kad zaboraviš zavičaj, ne znaš više tko si.“

4. Osnovna tipologija povijesnih gradova u Primorsko-goranskoj županiji

Akademik Andre Mohorovičić objavio je 1978. godine za potrebe dugoročne politike i strategije revitalizacije urbanih cjelina povijesnih gradova dragocjeni dokument *Prilog analizi vrednovanja povijesnih urbanih cjelina i objekata arhitekture u okviru rada na zaštiti spomenika kulture u SR Hrvatskoj*⁸. Urbane cjeline i arhitektonski objekti razvrstani su u kronološkom nizu za sljedeća razdoblja:

- a) pretpovijesno razdoblje
- b) antičko doba
- c) kasna antika
- d) starohrvatsko doba
- e) doba srednjeg vijeka
- f) doba turske dominacije
- g) doba renesanse i baroka
- h) doba XIX i početka XX stoljeća do Prvog svjetskog rata

U tom prikazu dobili smo u Hrvatskoj prvi put „osnovnu podlogu za razmatranje izbora objekata [i urbanih cjelina, op. a.] koje je neophodno potrebno zaštititi i prezentirati kao bitni dio kulturne baštine i umjetničkog blaga Hrvatske“⁹. Za pojedina navedena razdoblja, za veći broj gradova i objekata iste kategorije, autor je izabrao pretežno one koji svojim kulturno-povijesnim značenjem, stupnjem očuvanosti, smještajem,

⁸ Mohorovičić, Andre, *Prilog analizi vrednovanja povijesnih urbanih cjelina i objekata arhitekture u okviru rada na zaštiti spomenika kulture u SR Hrvatskoj*, Republički SIZ u oblasti kulture SR Hrvatske, Zagreb, 1978.

⁹ Isto, str. 3.

upotrebljivošću ili drugim osobitostima dolaze u prvi plan zaštitnih zahvata. U navedenom dokumentu akademika Andre Mohorovičića iz 1978. godine navedeni su i povijesni gradovi Primorsko-goranske županije.

Dana 23. i 24. listopada 2009. godine hrvatska sekcija ECOVAST-a (Europskog vijeća za sela i male gradove) i Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga u suradnji s Društvom povjesničara umjetnosti Hrvatske sazvali su 2. međunarodnu konferenciju *Revitalizacija malih povijesnih gradova i njihova okruženja u Primorsko-goranskoj županiji*. Taj je skup nastojao analizirati vrlo složenu problematiku *revitalizacije* povijesnih gradića u sedam subregija Primorsko-goranske županije bez gradića u Gorskom kotaru. Ti su povijesni gradovi sljedeći:

- a) u Liburniji: Brseč, Mošćenice, Lovran, Opatija, Veprinac, Kastav i Volosko
- b) na području Rijeke: urbana cjelina, Stari grad, Trsat i Klana
- c) u subregiji Hrvatskom primorju: Grobnik, Kostrena, Bakar, Hreljin, Kraljevica, Crikvenica, Selce, Novi Vinodolski, Drivenik, Bribir
- d) u subregiji na otoku Krku: grad Krk, Baška, Omišalj, Dobrinj, Vrbnik, Malinska
- e) u subregiji na otoku Rabu: grad Rab i Sv. Eufemija u Kamporu
- f) u subregiji na otoku Lošinju: Mali Lošinj, Veli Lošinj
- g) u subregiji na otoku Cresu: grad Cres, Osor, Lubenice, Beli, Orlec

U pripremi 2. međunarodne konferencije o revitalizaciji malih povijesnih gradova i nakon nje analizirana su dva izvora dokumenata o svakom pojedinom gradu koji su omogućili da se utvrdi tipologija i modeli tih gradova. Prvi su izvor *rješenja o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra kulturno-povijesne cjeline*, koji se dokumenti nalaze u Ministarstvu kulture u Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske. Gotovo pedeset godina skupine su se konzervatora i odgovarajućih stručnjaka bavile izradom rješenja kojih se općine, gradovi i županije moraju pridržavati na osnovi Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. Drugi je izvor Upitnik za znanstveno-stručnu konferenciju *Revitalizacija malih povijesnih gradova i njihova okruženja u Primorsko-goranskoj županiji*, koji sadrži sljedeće kategorije:

1. Naziv povijesnog grada
2. Administrativna jedinica
3. Istražena i objavljena povijest grada (autor i naziv publikacije, godina izdanja)

4. Razdoblje osnivanja grada/najstariji povijesni dokument/povelja i sl.
5. Kratak prikaz prostornog stanja i očuvanosti povijesne cjeline
6. Status zaštite grada kao kulturnog dobra
7. Broj stanovnika u povijesnoj jezgri
8. Broj ili omjer napuštenih i nenastanjenih kuća i onih u funkciji
9. Značajke i znamenitosti grada: prema povijesnim funkcijama i sadržajima, obilježjima
10. Lokacije, prostorni ustroj/matrica grada
11. Način upravljanja gradom tijekom povijesti (tko je i na koji način upravljao gradom u pojedinom povijesnom razdoblju)
12. Današnja uloga povijesnog grada i odnos prema novim naseljima u okruženju
13. Funkcije i sadržaji koji se obavljaju u povijesnom gradu
14. Postoje li programi revitalizacije grada u cjelini ili pojedinih građevina spomeničke vrijednosti/dosadašnji rezultati u posljednja dva desetljeća
15. Tko organizira/upravlja programom revitalizacije i urbane obnove povijesnog grada

4. 1. Kriteriji za definiranje osnovne tipologije povijesnih gradova Primorsko-goranske županije

Kriteriji su za definiranje osnovnih modela tipologije povijesnih gradova Primorsko-goranske županije sljedeći:

- I. Današnje stanje urbane cjeline povijesnog gradića.
- II. Gestrateški smještaj povijesnih gradova u Primorsko-goranskoj županiji.
- III. Demografski kontinuitet ili diskontinuitet stanovništva u povijesnim gradovima.
- IV. Značenje povijesne i kulturne baštine za zavičajnu sredinu i za širu društvenu zajednicu.
- V. Osnivanje i trajanje (kontinuitet i diskontinuitet) urbane cjeline i okoliša povijesnog grada.
- VI. Današnja faza razvoja povijesnog grada prije ulaska Republike Hrvatske u Europsku Uniju.
- VII. Postojanje ili nepostojanje osnovnih generatora za razvoj i revitalizaciju povijesnih gradića u Primorsko-goranskoj županiji.

4. 1. 1. Današnje stanje urbane cjeline povijesnog gradića

Do naših su vremena pojedine urbane cjeline pojedinih povijesnih gradova:

1. Napuštene i ostale su samo gradine, bez stanovnika (hreljinska gradina).
2. Djelomično sačuvane, ali s malim brojem stanovnika (Lubenice na otoku Cresu).
3. Sačuvane, ali s vlasnicima kuća koji dolaze samo kao vikendaši ili samo ljeti na odmor (Beli na otoku Cresu).
4. Sačuvane urbane cjeline s povijesnim kontinuitetom stanovništva. Ovaj model tipologije povijesnih gradića u Primorsko-goranskoj županiji sačuvao je urbanu cjelinu sa svim funkcijama povijesnog gradića/grada. Taj se model dograđivao i arhitektonski mijenjao, ali u vertikalnu, kao što smo to iznijeli definirajući pojam povijesnog grada, ne narušavajući tlocrt grada unutar obrambenih bedema.

4. 1. 2. Gestrateški smještaj povijesnih gradova u Primorsko-goranskoj županiji

Polazeći od vrlo različitih geografskih karakteristika Primorsko-goranske županije, od planinskih gora Učke do Velebita, pomorskog dijela na Kvarneru uz kopno i na otocima, razvili su se sljedeći modeli povijesnih gradova:

1. Priobalni povijesni gradići/gradovi na obalama Kvarnera s naglašenom pomorskom i ribarskom tradicijom (Mošćenička Draga, Lovran, Opatija, Volosko, Rijeka, Bakar, Kraljevica, Crikvenica, Novi Vinodolski, grad Rab, grad Krk, grad Cres, grad Mali Lošinj i drugi).
2. Povijesni gradovi i gradići na strmim grebenima i brežuljcima iznad mora građeni su najprije kao *kašteli*, pa zatim prošireni u gradiće okružene bedemima, da bi se uspješno branili od neprijatelja s kopnene i morske strane (Brseč, Mošćenice, Trsat, Hreljin, Vrbnik, Omišalj na otoku Krku, grad Rab na istoimenom otoku, Lubenice i Beli na otoku Cresu, Veli Lošinj).
3. Otočki povijesni gradovi s milenijskom povijesnom i kulturnom tradicijom koje su osnivali još Liburni i Rimljani, razvijani kao *civitas*, dalje od Venecije bili su pomorski gradovi pod upravom venecijanskog dužda i činovnika, sa svim katoličkim crkvicama i u ranom srednjem vijeku značajnim romaničkim, renesansnim i baroknim crkvama i katedralama. To su grad Cres i Osor na otoku Cresu, grad Rab na otoku Rabu, grad Krk na otoku Krku.

4. Povijesni gradovi/gradići razvili su se od frankopanskih kaštela Vinodola. To su kaštel Grobnik, na strateškom položaju dominira Grobničkim poljem, kaštel u Bakru, gradina Hreljin dominirao nad Bakarskim zaljevom i Kraljevicom, kula u Bribiru i gradina Ledenice, stari grad Drivenik, ostaci gradine Grižane i kaštel s kulom Kvadrac u Novom Vinodolskom. Svi kašteli i stari povijesni gradići bili su podignuti i razvijeni na sjeveroistočnim granicama protiv prodiranja Turaka, posebno nakon poraza hrvatske vojske na Krbavskom polju.

4. 1. 3. Demografski kontinuitet ili diskontinuitet stanovništva u povijesnim gradovima

Urbana središta povijesnih gradova/gradića osnivali su u Primorsko-goranskoj županiji Liburni, Rimljani, Mlečani i Slaveni. U razvitku dugom dvije tisuće godina povijesni gradovi/gradići razlikuju se kao modeli po doprinosima stanovništva i uprava tih naroda koji su ostavili urbane i spomeničke tragove u samim počecima njihova nastajanja. U tom kontinuitetu i prekidima primjenom demografskog principa na pojedine povijesne gradove/gradice treba razlikovati sljedeće modele:

1. Najstariji povijesni gradovi u Primorsko-goranskoj županiji koji su nastajali kao skloništa od neprijatelja u vrijeme Liburna, izgrađivani od Rimljana te Mlečana, Austro-Ugarske Monarhije s demografskim promjenama stanovništva dolaskom Slavena/Hrvata u područje Primorsko-goranske županije. To su povijesni gradovi Rijeka i Trsat, Osor, Beli i grad Cres na otoku Cresu, grad Krk na otoku Krku, grad Rab na otoku Rabu.
2. Živi povijesni gradići koji su se razvili nakon dolaska Slavena/Hrvata u područje Primorsko-goranske županije. U toku 1300 godina model u tipologiji ovih gradića/gradova karakterizira demografski kontinuitet stanovnika, koji su izgradili do naših dana civilizaciju glagolizma s bogatom baštinom. To su gradići sa svim obilježjima srednjovjekovnih općina, komuna koje su – iako pod raznim feudalcima i velikim državama – sačuvale svoju samoupravu i živjele po svojim zakonima i statutima. To su Novi Vinodolski, Bribir, Kastav, Veprinac, Mošćenice, Brseč.
3. Potpuno ili djelomično napušteni povijesni gradići. Osnovni je model ovog povijesnog grada/gradića prekid boravka stanovništva jednog grada, kad je urbano središte s kaštelom izgubilo svoju povijesnu stratešku ulogu. Stanovnici napuštaju potpuno ili djelomično taj povijesni grad i osnivaju drugo gradsko središte

ili se sele u Rijeku ili čak u druge zemlje. Model je za potpuno napuštenu stoljetnu urbanu cjelinu Hreljin, koji se danas naziva gradina Hreljin. U taj model potpuno napuštenog povijesnog grada spadaju Lubenice na otoku Cresu, koje su podignute na strmini iznad mora i bile strateška točka na ulazu kroz Vela Vrata u Kvarner. Danas u njima živi nekoliko starijih osoba. Djelomično je napušten i povijesni grad Osor, koji povezuje otoke Cres i Lošinj.

4. Model povijesnog gradića/grada koji se razvio od najstarije urbane jezgre u prošireni veći grad. Zbog posebna geostrateškog položaja, gospodarskog i turističkog razvoja te bolje povezanosti cestovnim, željezničkim i brodarskim vezama sa središtima u Hrvatskoj, Europi i u svijetu pojedini su se povijesni gradići razvili u veće gradove. Grad Rijeka razvila se kao središte Primorsko-goranske županije iz srednjovjekovnog Starog grada i starog utvrđenog Trsata nad Rječinom u pomorsko središte jugoistočne Europe s brodogradilištem i odgovarajućom industrijom i lukom, povezana brodarski s pomorskim gradićima i gradovima na Kvarneru, Jadranu i s velikim lukama u Europi i drugim kontinentima. Proširenje svoje urbane povijesne jezgre u veće gradove, ali kao specifičan model ovog proširenja, ostvarili su manji gradovi i danas turistička središta Opatija, Crikvenica, Novi Vinodolski, gradovi Krk, Cres, Rab, Mali Lošinj.

4. 1. 4. Značenje povijesne i kulturne baštine za zavičajnu sredinu i za širu društvenu zajednicu

Povijesni gradići/gradovi u Primorsko-goranskoj županiji izuzetno su pridonijeli Hrvatskoj i Europi. Otkrićem brojnih područja povijesne i kulturne baštine u pojedinim povijesnim gradićima/gradovima u Primorsko-goranskoj županiji zavičajna sredina tih gradića prelazi po svom značenju lokalne granice urbane sredine i okoliša i postaje važna za povijest i kulturu Hrvatske, Mediterana, pa i za širu europsku i svjetsku razinu. Primjenjujući kriterije izuzetnih doprinosa pojedinih povijesnih gradića/gradova, treba razlikovati modele koji imaju različito značenje:

1. Lokalno, zavičajno značenje.
2. Značenje za Primorsko-goransku županiju.
3. Nacionalno značenje. To su povijesni gradovi koje su posljednjih godina znanstveno otkrili i prezentirali izuzetna područja za bolje razumijevanje povijesti i kulture Hrvatske. Veliki je doprinos Mošćenica u znanstvenom interdisciplinarnom istraživanju i

otkriću Perunova svetišta na obroncima Učke i Peruna. Otkrića akademika Luje Margetića o srednjovjekovnim zakonima i statutima Novog Vinodolskog, Mošćenica, Veprinca i Kastva produbljuju spoznaje o izgradnji zakona i statuta po kojima su pod raznim feudalcima i stranim državama stanovnici povijesnih gradića uspjeli sačuvati svoju samoupravu i relativnu autonomiju kroz duga stoljeća srednjeg vijeka. Bez doprinosa povijesnih gradova Rijeke, Raba, Krka, Cresa, povijesnih gradića Trsata, Bakra, Baške, Osora te Grobnika, Hreljina i Bribira i drugih u Vinodolskoj dolini nije više moguće znanstveno interpretirati povijest, kulturu i razumjeti održavanje hrvatskog naroda na prostorima Istre, Kvarnera i Hrvatskog primorja.

4. Europsko i svjetsko značenje. U svojoj dugoj povijesti povijesni gradići i gradovi Primorsko-goranske županije više od dva milenija slijede razvitak povijesnih gradova u Europi, posebno u Italiji, Francuskoj, Austriji, Njemačkoj i u slavenskim zemljama. Otkrivajući modele osnovne tipologije povijesnih gradića/gradova u Primorsko-goranskoj županiji, predstavnici europskih zemalja na 2. međunarodnoj konferenciji o revitalizaciji tih gradića upozorili su na zajedničku povijest i doprinose povijesne i kulturne baštine hrvatskih povijesnih gradića. Prije ulaska Hrvatske u Europsku Zajednicu moramo izgraditi novu politiku i strategiju zaštite i revitalizacije naših povijesnih gradića i gradova, jer su oni nezaobilazan faktor ravnopravnosti manjih naroda i velikih naroda u Europskoj Zajednici.

5. Prezentacije povijesnih gradova u Primorsko-goranskoj županiji (na primjeru Mošćenica)

Cijeli je jedan broj *Mošćeničkog zbornika* posvećen upravo ovoj problematici, koja je prezentirana u dva dijela: 1. Koncept i temelji projekta MOŠĆENICE – ŽIVI GRAD MUZEJ i 2. „Muzejske jedinice“ projekta MOŠĆENICE – ŽIVI GRAD MUZEJ.¹⁰

Osnovno pitanje koje je u Mošćenicama postavljeno bilo je sustavno znanstveno istraživanje i utvrđivanje područja povijesne i kulturne baštine (uz dodatak) te utvrđivanje prioriteta obnove. Bez odgovora na to pitanje nije moguće sustavno prići revitalizaciji jednog povijesnog gradića.

Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga razvija tri strategije međusobno povezane i dugoročne. Utvrdivši četrnaest područja svoje kulturne i povijesne baštine, definira dugoročne i kratkoročne

¹⁰ *Mošćenički zbornik*, br. 5, 2008.

programe za svako pojedino područje. Tri se strategije primjenjuju za svaki pojedini program u projektu pojedinog područja. To su:

- I. *znanstveno istraživanje, interdisciplinarno i intersektorsko, određenog programa.* Za svaki program unutar 14 područja/projekata izabiru se znanstveni djelatnici odgovarajućih znanstvenih disciplina koji interdisciplinarno i komparativno znanstvenim metodama istražuju dio po dio bogate povijesne i kulturne baštine našeg užeg zavičaja. Veličina znanstvenih grupa ovisi o složenosti i dugoročnosti pojedinih programa i projekata za koje su odgovorni pojedini članovi Predsjedništva Katedre.
- II. *prezentiranje istraženog rezultata u raznim oblicima.* Nakon istraženih pojedinih programa voditelj, član Predsjedništva, sa svojom radnom grupom rezultate prezentira u raznim oblicima: u monografijama, *Mošćeničkom zborniku*, u katalozima izložbi te člancima u sredstvima javnog priopćavanja, stručnim i znanstvenim publikacijama i na RTV-u.
- III. *objavljivanje u svojevrsnom sustavu informiranja i permanentnog obrazovanja.* Da bi se sačuvali rezultati istraživanja i prezentiranja istraženog te osiguralo svim korisnicima temeljito informiranje i upoznavanje složene povijesne i kulturne baštine svog zavičaja, Katedra organizira i unapređuje sustav temeljita informiranja i permanentna educiranja građana Mošćenica i Brseča, koji u dugoročnom razdoblju stječu saznanja o svojem mnogoznačnom identitetu. Središte je ovog sustava u Zavičajnoj zbirci Katedre u Mošćenicama.

6. Zaključak

Povijest i kultura povijesnih gradova kao višestoljetna tradicija urbaniteta u svim županijama izuzetan je i nezaobilazan dio bogate, nedovoljno otkrivene baštine i autentičnosti identiteta Hrvatske. Zaštita i očuvanje kulturnih dobara od posebna je interesa za Republiku Hrvatsku jer povijesne gradove kao važan dio znanstvene, povijesne i kulturološke baštine stavljaju u europski kontekst. Mediteranski i srednjoeuropski identitet leži upravo u stotinama srednjoeuropskih gradova u svim županijama.

Bez obzira na osnovnu tipologiju povijesnih gradova u Primorsko-goranskoj županiji, kako smo ih u ovom trenutku razvrstali, postoje – uz zajedničke karakteristike – osjetne razlike u njihovu stoljetnom razvitku do naših dana. Svaki je povijesni, i posebno – srednjovjekovni, grad u Primorsko-goranskoj županiji sa svojim okruženjem nositelj

prostornog identiteta i krije bogatu povijesnu i kulturnu baštinu. Zato ga treba i dalje sustavno istraživati te na osnovu Zakona revitalizirati i prezentirati.

Literatura

1. Fučić, Branko, „Brseč – šetnja kroz grad“, *Liburnijske teme*, knj. 8, 1994., str. 112–122.
2. Magaš, Olga, „Prilog verifikaciji urbanog identiteta liburnijskih medijevalnih aglomeracija“, *Pomorski zbornik*, sv. 29, 1991., str. 275–302.
3. Mohorovičić, Andre, *Prilog analizi vrednovanja povijesnih urbanih cjelina i objekata arhitekture u okviru rada na zaštiti spomenika kulture u SR Hrvatskoj*, Republički SIZ u oblasti kulture SR Hrvatske, Zagreb, 1978.
4. *Mošćenički zbornik*, br. 5, 2008.
5. Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 1, JAZU, Zagreb, 1971.
6. Von Ruschkowski, Eick, „Lokale Agenda 21 in Deutschland – eine Bilanz“, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, sv. 31–32, 2002., preuzeto 15. listopada 2011. sa: http://www.dadalos.org/nachhaltigkeit_sr/grundkurs_3.htm.

SUMMARY

***A Contribution to the Creation of an Unique Methodology
of the Revitalization of Small Towns in the Subregions of
Primorsko-goranska County***

The article deals with the following themes: What is a historical small town in Primorsko-goranska županija and which regions comprise the historical and cultural heritage of each historical town. The essential models of typology of a small town in Primorsko-goranska županija. The creation of a specific methodology of research, presentation and revitalization of every historical town. Finally the organization of all participants in the revitalization of each historical town and the potential of sustained development.

Key words: historical small town, cultural heritage, typology of small towns, revitalization of small historical towns